

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

УДК 343.98

В.В. Юсупов, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник
науково-дослідної лабораторії з проблем
експертно-криміналістичного забезпечення
діяльності органів внутрішніх справ
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНІ МУЗЕЇ: ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ

Визначено поняття криміналістичного музею, досліджено питання розвитку музейних установ на підставі аналізу нормативно-правових актів судово-експертної діяльності. Доведено, що позитивний досвід функціонування криміналістичних музеїв у системі органів юстиції України став передумовою заснування відповідних установ в органах міліції. Наведено роль криміналістичних музеїв у навчанні працівників органів внутрішніх справ.

Ключові слова: музей, криміналістичний музей, науково-дослідна діяльність, колекція експонатів.

Определено понятие криминалистического музея, исследованы вопросы развития музейных организаций на основе анализа нормативно-правовых актов судебно-экспертной деятельности. Доказано, что положительный опыт функционирования криминалистических музеев в системе органов юстиции Украины послужил предпосылкой создания подобных учреждений в органах милиции. Показана роль криминалистических музеев в обучении работников органов внутренних дел.

In the article notion of «Forensic Museum», explored the him genesis based on the analysis of legal acts forensic activities, facts, functioning of such institutions. It is proved that the positive experience of the forensic museums in the system of justice of Ukraine has been taken over and was the beginning of the creation of such institutions in the militia. The role of museums in forensic training of the employees of the internal affairs.

Криміналістичні музеї відграють важливу роль як у практичній діяльності з протидії злочинності, так і в розвитку теоретичних основ криміналістики. У наукових джерелах розвиток криміналістичних музеїв розкривається у поодиноких статтях або згадується під час дослідження судово-експертних установ. Зокрема, питання діяльності таких музеїв розглядали у працях Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Комаха, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.П. Пенківський,

В.М. Чисніков, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько та ін. Водночас у наукових виданнях недостатньо висвітлено роль криміналістичних музеїв у процесі підготовки працівників правоохоронних органів, не чітко визначено поняття «криміналістичний музей», його відмежування від схожих закладів, що призводить до існування різних наукових поглядів щодо першості їх створення та інших суперечливих питань. У зв'язку з цим дослідження зазначених проблем є актуальним і становить мету цієї статті.

Закон України «Про музеї та музейну справу» визначає музей як науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [1]. Музей — це культурно-просвітницький і науковий заклад, який відповідно до своїх функцій здійснює комплектування, зберігання, вивчення і популяризацію пам'яток культури та природних об'єктів. У роботі музеїв органічно поєднуються наукові методи і засоби художньої роботи [2, с. 20]. За енциклопедичним тлумаченням криміналістичний музей — це експозиція об'єктів, що були речовими доказами та предметами експертних досліджень, незвичних знарядь злочинів, інших речей, які становлять науковий і практичний інтерес. Іноді експонати музею використовують як зразки для порівняльного дослідження під час проведення експертиз або як довідкові дані для експертів [3, с. 123].

Аналіз зазначених визначень дозволяє окреслити ознаки криміналістичних музеїв:

- спеціальна мета відображення проведених наукових досліджень з об'єктами експозиції (навчання фахівців прийомам і методам роботи з речовими доказами, запобігання злочинам);
- наукова та практична цінність колекцій;
- наявність колекції предметів, що належали до кримінального провадження;
- дослідження таких предметів, висвітлене в документах (висновки експертиз, фотодокументи тощо);
- можливість вивчення розміщених в експозиції речових доказів.

Відповідно до енциклопедичних відомостей перший у світі криміналістичний музей створив Г. Гросс у 1902 році при кафедрі кримінології університету у м. Грац [3, с. 123]. На той час вже функціонували схожі заклади: Кримінальний музей у м. Берліні, Музей кримінальної антропології в Італії.

Серед експонатів Кримінального музею у м. Берліні — відтворювана з картону обстановка з місць учинення злочинів, колекція злочинного знаряддя (фомки, пилочки кишенькових злодіїв, відмички тощо), пристрої звукової і світлової сигналізації, шахрайські гральні кості, приладдя для виготовлення фальшивих паперових грошових знаків і монет, колекція підроблених печаток, інструменти для підпалів, вибухові речовини, одяг контрабандистів із подвійними підкладками та інші предмети [4].

У Музеї кримінальної антропології, заснованому Ч. Ломбразо у 1892 році при університеті в м. Турині, розміщувалася колекція черепних коробок злочинців і божевільних, речі, виготовлені засудженими, їх малюнки, речові докази, які мали значення для кримінальної психології, маски облич відомих італійських злочинців тощо [5].

Про необхідність заснування криміналістичних музеїв у Російській імперії йшлося у нормативних документах, які регламентували діяльність Кабінету науково-судової експертизи, заснованого у 1912 році при прокурорі Судової палати м. Санкт-Петербурга. Зокрема, в пояснювальній записці до відповідного закону від 28.06.1912 р., яким було засновано кабінет, зазначалося про необхідність облаштування лабораторії і музею. У музеї потрібно було зосереджувати об'єкти з місць злочинів, які допомагали б ідентифікувати знаряддя злочинців. При цьому такі предмети слід було групувати по відділах [6, с. 11].

Водночас музеї відкривали і при відділах поліції. Так, у вересні 1900 року було відкрито музей Санкт-Петербурзької міської поліції. У ньому об'єднали колекції розшукової та загальної (зовнішньої) поліції: знаряддя злочинів, альбоми з фотографіями злочинців і їх біографіями, озброєння, мундири, гравюри і портрети з життя поліції. Музей було розташовано при Казанській поліцейській частині, і складався він з чотирьох відділів: розшукового, візничого мистецтва, пожежного, загальнополіцейського [7, с. 442—447].

Після 1917 року музеї на території України почали відновлювати при кабінетах (інститутах) науково-судової експертизи (в містах Києві, Одесі, Харкові) та створювати при управліннях міліції. Такі спеціалізовані музеї були доволі ефективними і використовувалися під час навчання як експертів-криміналістів, так і працівників міліції: слідчих, дізнавачів, оперативників, патрульних міліціонерів.

Удосконалення процесу підготовки фахівців, які боролися зі злочинністю, супроводжувалося створенням криміналістичних музеїв при закладах, що готували працівників міліції та безпосередньо протидіяли злочинності. На сьогодні, як зазначає Г.Ю. Маннс, створення лабораторій і музеїв пов'язано з певними труднощами, хоча це і не повинно гальмувати розвиток викладання криміналістики [8, с. 97].

Під час підготовки (навчання) працівників міліції у 20—30-х роках XX ст. в УСРР практикувалося використання різних натурних речових доказів та інших матеріалів з кримінальних справ. Спершу в навчальному процесі здебільшого використовували матеріал, який зберігся у колекціях українських Кабінетів науково-судової експертизи, створених у 1914 році в містах Києві та Одесі (наприклад, у криміналістичному музеї Київського кабінету науково-судової експертизи щотижнево проводили семінари за участю працівників інституту, слідчих, міліціонерів, суддів) [9, с. 38—39].

Як зазначає В.О. Комаха, практично в кожному нормативно-правовому акті Народного комісаріату юстиції (далі — НКЮ) УСРР 1923—1941 років, які стосувалися питань розкриття злочинів, працівників судово-слідчих органів зобов'язували після розгляду справи в суді повертати ті речові докази, які могли мати наукове значення, і розміщувати у музеях при кожному Інституті науково-судової експертизи [10, с. 219].

Суди мали передавати до музеїв конфісковані знаряддя злочинів, інші предмети з числа речових доказів за закінченими справами, якщо вони могли мати значення для науково-судового дослідження, різні знімки, предмети та результати експертних досліджень. Одночасно судово-слідчі органи зобов'язували повідомляти про злочин, де певний об'єкт був речовим доказом, про особу обвинуваченого, потерпілого тощо.

У серпні 1925 року було започатковано криміналістичний музей в Одеському інституті науково-судової експертизи. Музеї налічував 1500 експонатів у вигляді окремих предметів і фототаблиць. Наприкінці 1932 року в музеї функціонували вже 6 основних відділів [10, с. 154].

Наявність науково-практичних навчально-показових музеїв було передбачено Положенням про Кабінети науково-судової експертизи (1925 р.). У 1925 році кабінети науково-судової експертизи отримали право залишати для музею об'єкти дослідження (або частини, в тому числі й трупів), цікаві у науковому сенсі і необхідні для наукової мети або для проведення наукових досліджень [11]. У 1926 році відповідно до Положення про судоустрій в УСРР (04.03.1926 р.) музеї зобов'язували: використовуючи колекції, надавати наочне уявлення про способи вчинення злочинів та їх види, а також про методи розслідування злочинів, рекомендовані криміналістикою.

Музеї при українських судово-експертних установах у перші роки свого існування довели високу результативність під час підготовки фахівців для боротьби зі злочинністю. У музеях проводили науково-дослідну роботу, завдяки якій підрозділи забезпечували вдосконаленими і новими криміналістичними рекомендаціями та науково-методичною літературою: посібниками, брошурами, листами тощо. Крім того, криміналістичні музеї проводили дослідження щодо вдосконалення існуючих і створення нових криміналістичних засобів і методів розкриття злочинів.

Переймаючи позитивний досвід функціонування криміналістичних музеїв у системі НКЮ, схожі установи почали започатковувати і працювати в Народному комісаріаті внутрішніх справ (далі — НКВС). Так, у 1918 році в м. Москві було організовано навчально-показовий музей криміналістики при Управлінні карного розшуку міліції Росії, а в лютому 1919 року при Центrorозшуку НКВС Росії — кабінет судової експертизи, реєстраційне бюро і кримінальний музей [12, с. 41].

У вересні 1922 року в м. Харкові створено музей наочних наукових посібників щодо боротьби зі злочинністю для Вищих курсів комскладу карного розшуку при Управлінні карного розшуку УСРР. Серед експонатів музею розміщували матеріали з реєстрації злочинців, знаряддя злочинів і літературу щодо боротьби зі злочинністю [13, с. 214].

Питання щодо створення музеїв при органах міліції регулювалися циркуляром Центрального адміністративного управління НКВС СРСР від 07.12.1923 р. «Про створення музеїв при карно-розшукових закладах». Про музеї в міліції та карному розшуку йшлося і в спільному циркулярі НКЮ та НКВС УСРР від 18.09.1925 р. № 138 «Про приймання, зберігання та передачу речових доказів, речей, здобутих злочинним шляхом, і речей, що підлягають конфіскації».

Вже на початку 1932 року на території України музеї криміналістичного профілю функціонували у містах: Артемівську — музей карного розшуку, Києві — музей Інституту науково-судової експертизи і музей при Школі вищого складу міліції УРСР, Кременчуці — музей карного розшуку, Кривому Розі — криміналістичний музей, Луганську — музей карного розшуку, Одесі — музей Інституту науково-судової експертизи, Слов'янську — музей міліції, Сталіні — історичний музей при Управлінні міліції, Харкові — музей міліції і музей Інституту науково-судової експертизи, Кам'янці — музей міліції, Миколаєві — музей міліції, Сумах — музей при міській школі міліції [14, с. 213].

Наприкінці 30-х років ХХ ст. нормативно-правовими актами на музеї було покладено завдання зосереджувати матеріали і таблиці, виготовлені інститутами науково-судової експертизи під час проведення експертиз і мали науково-показове, науково-практичне, навчально-показове значення для вивчення засобів вчинення злочину і криміналістичних методів їх розкриття. Наукові співробітники криміналістичних музеїв, узагальнюючи накопичені матеріали проведених експертиз, почали розробляти уніфіковані експертні методики.

Тематичне наповнення криміналістичних музеїв постійно вдосконалювалось. Розширення їх експозицій відповідало стану боротьби зі злочинністю на території УСРР. Узагальнюючи тематичні розділи криміналістичних музеїв при установах і органах в системах НКЮ і НКВС, доцільно навести їх колекції:

- зброя, за допомогою якої спричинено ушкодження людині (ножі, кинджали, сокири, дуельні пістолі тощо, за винятком холодної і вогнепальної зброї, пристроїв та приладдя до неї, які були на озброєнні діючої армії чи міліції);
- усе приладдя та апарати, за допомогою яких проникали в приміщення або знімали запори, замки (фомки, відмички, коловороти тощо);
- пристосування для вчинення злочину (маски, рукавиці, інше технічне обладнання);
- предмети одягу зі слідами злочину;
- фальшиві грошові знаки і технічне обладнання для їх виробництва;
- матеріали, препарати, таблиці, муляжі тощо, які було виготовлено під час проведення експертних досліджень;
- інші речові докази, які становили науковий інтерес з точки зору вивчення злочину та особи правопорушника.

Зрозуміло, що розвиток музейної справи потребував науково-методичного супроводу. У 1949 році у Науково-дослідному інституті криміналістики Головного управління міліції МВС СРСР було розроблено методичні рекомендації про організацію і роботу криміналістичних музеїв, якими передбачалося функціонування в музеях таких розділів:

- кримінальної реєстрації та ідентифікації особи;
- слідів і речових доказів;
- документів;
- огляду місця події;
- проведення операцій (затримання й обшуку);
- методики розслідування окремих видів злочинів [3, с. 123].

Створений у 1951 році при Науково-технічному відділі МВС УРСР криміналістичний музей став центром з навчально-методичної роботи для експертів-криміналістів, слідчих та оперативних працівників органів міліції. Нині він функціонує як криміналістичний музей Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Започаткований у Київській вищій школі МВС СРСР наприкінці 1960-х років академіком П.П. Михайленком спеціалізований криміналістичний клас був перетворений у музей криміналістики Національної академії внутрішніх справ України і відкритий 18 грудня 1998 року. Нині це Музей МВС України, зал криміналістики якого налічує понад 3 тис. експонатів. У музеї проводяться:

- оглядові та навчальні екскурсії, доповіді;

- тематичні виставки, лекції, виступи;
- заняття з викладачами, слухачами, курсантами навчальних закладів МВС України;

- зустрічі з ветеранами органів внутрішніх справ;
- демонстрації документальних і науково-популярних фільмів.

У залі криміналістики відтворено таку експозиційну тематику:

- історія розвитку криміналістики (історико-криміналістичні видання, персоналії видатних криміналістів, історія Експертної служби МВС України);
- криміналістична техніка (судова фотографія, судова балістика, габітологія, техніко-криміналістичне дослідження документів, судове почеркознавство, судова акустика, трасологія);
- історія, розвиток дактилоскопії, можливості її застосування;
- колекція вогнепальної і холодної зброї;
- боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів;
- засоби криміналістичної техніки;
- засоби запобігання та профілактики злочинів;
- діяльність виправно-трудових установ в Україні;
- діяльність Вибухотехнічної служби;
- найвідоміші злочини і злочинці України та світу.

Отже, криміналістичні музеї почали засновувати з розвитком криміналістики та вдосконаленням практики протидії злочинності. Перші музеї відкривали при університетах, судово-експертних закладах і підрозділах поліції.

Створення криміналістичних музеїв при органах, які боролися зі злочинністю, було закономірним процесом. Це пояснювалося потребами працівників-практиків в оволодінні прийомami і методами розслідування шляхом ознайомлення, вивчення і дослідження речових доказів, які групувалися за видами у музейних колекціях.

Існуючі музеї при органах поліції та судово-експертних закладах у Російській імперії після революційних подій 1917 року набули свого розвитку саме при кабінетах науково-судової експертизи системи НКЮ. У 1920-х роках позитивний досвід функціонування криміналістичних музеїв у системі органів юстиції був перейнятий НКВС і став передумовою заснування відповідних установ в органах міліції УСРР.

Тематика криміналістичних музеїв відповідала стану боротьби зі злочинністю, видам найпоширеніших злочинів у певному регіоні. Типовими експонатами криміналістичних музеїв були: вогнепальна і холодна зброя, знаряддя злочину, підроблені грошові знаки і печатки, речі, виготовлені засудженими в місцях позбавлення волі.

Криміналістичні музеї нині є науково-дослідницькими і навчальними комплексами, в яких накопичено та систематизовано експонати, натурні колекції, різноманітні предмети (знаряддя і засоби вчинення злочинів), що призначені для ознайомлення, вивчення і дослідження, сприяють навчанню та підвищенню кваліфікації працівників органів і служб, які протидіють злочинності, підвищенню правової культури. Існуючі в Україні криміналістичні музеї є відомчими, тобто разом із загальними функціями виконують завдання, пов'язані з діяльністю міністерств, науково-дослідних інститутів, центрів, інших закладів, при яких вони створені.

Список використаної літератури

1. *Про музеї та музейну справу* : Закон України від 29.06.1995 № 249/95 // Відомості Верховної Ради України, 1995. — № 25. — Ст. 191.
2. *Методические рекомендации по использованию музейной терминологии.* — М. : Типография им. Воровского, 1987. — 46 с.
3. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — 2-е изд. доп. — 334 с.
4. *Финци М.* Криминальный музей в Берлине / М. Финци // Архив криминологии и судебной медицины. — 1927. — Т. 1. — Кн. 2—3. — С. 835—838.
5. *Бокариус Н.* Музей психиатрии и криминальной антропологии в Университете Турина / Н. Бокариус // Архив криминологии и судебной медицины. — 1927. — Т. 1. — Кн. 2—3. — С. 869—874.
6. *Кабинет научно-судебной экспертизы: по Закону 28 июня 1912 года* / [сост. И.А. Громов]. — СПб. : Типография И.Г. Брауде, 1913. — 78 с.
7. *Очкур Р.* Полиция России. Век XVIII — век XX / Очкур Р., Кудрявцев Д., Пиотровский В. — М. : АСТ «Полиграфиздат»; СПб. : Астрель-СПб, 2010. — 510 с.
8. *Маннс Г.* Криминалистика, как прикладная дисциплина и предмет преподавания / Г. Маннс // Криминалистика первопечатный. — 2011. — № 3. — С. 83—97.
9. *Сапун А.П.* 50 лет деятельности Киевского научно-исследовательского института судебной экспертизы / А.П. Сапун, М.Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1967. — Вып. 4. — С. 35—49.
10. *Комаха В.О.* Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України (за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914—1941 рр.) : монографія / В.О. Комаха. — Одеса : Юрид. літ., 2002. — 512 с.
11. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины.* — 1925. — Отдел I. — № 23. — Ст. 169.
12. *Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования)* : учебник. — К. : НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. — 384 с.
13. *Михайленко П.П.* Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П.П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьев. — К. : Генеза, 1997. — Т. 1: 1917—1925. — 504 с.
14. *Пеньківський В.* Значення музеїв криміналістики при підготовці працівників правоохоронних органів / В. Пеньківський // Криміналістичний вісник. — 2012. — Вип. 2 (18). — С. 210—214.